

Józefa Bałachowicz: *Style działań edukacyjnych nauczycieli klas początkowych. Między uprzedmiotowieniem a podmiotowością*
Warszawa: Wydawnictwo WSP TWP 2009,
ss. 335, ISBN 978-83-61121-07-7

Podmiotowość, jako jedna z głównych kategorii współczesnych nauk o człowieku, co jakiś czas powraca w opracowaniach zarówno pedagogów, jak i psychologów. Jedną z ważniejszych prac odnoszących się do podmiotowości w okresie tzw. transformacji ustrojowej była książka Wandy Hajnicz *Dwupodmiotowość i dwuzadaniowość sytuacji edukacyjnych w świetle ogólnej teorii regulacyjnej Tadeusza Tomaszewskiego*, wydana w Olsztynie przez WSP w 1995 roku. Rok później w tym samym wydawnictwie ukazała się książka pod redakcją Doroty Klus-Stańskiej *Przedszkole i szkoła dla dziecka — podmiotowość wychowanka*, w której autorzy (Dorota Klus-Stańska, Wojciech Muzyka, Beata Krzywosz-Rynkiewicz, Halina Górecka, Małgorzata Dągiel, Jadwiga Lubowiecka, Wanda Hajnicz, Małgorzata Suświłło, Joanna Garbula-Orzechowska, Małgorzata Mroczek, Zofia Drabik-Woźniak) problematykę podmiotowości dziecka w okresie przedszkolnym i wczesnoszkolnym oraz nauczyciela prezentowali w świetle założeń teoretycznych oraz badań własnych. W roku 2007 nakładem Oficyny Wydawniczej „Impuls” w Krakowie ukazała się praca Beaty Krzywosz-Rynkiewicz, pracownika naukowo-dydaktycznego tego samego ośrodka akademickiego (UWM w Olsztynie), pod tytułem *Odpowiedzialność podmiotowa dzieci*, w której autorka skupia się na wskazanym

w tytule książki jednym z aspektów podmiotowości — na odpowiedzialności. Nie wspominam tu o publikacjach wydawanych przez inne polskie uczelnie czy wydawnictwa, gdyż celem niniejszego opracowania nie jest przegląd prac z zakresu podmiotowości w edukacji, lecz przedstawienie osobistych refleksji powstałych po przeczytaniu książki Józefa Bałachowicz.

Autorka książki *Style działań edukacyjnych nauczycieli klas początkowych. Między uprzedmiotowieniem a podmiotowością* kategorię podmiotowości analizuje w sposób pogłębiony i wielowymiarowy. Stawia wiele ważnych, a jednocześnie trudnych pytań, poszukując na nie odpowiedzi w pracach filozoficznych, psychologicznych, pedagogicznych, a także w badaniach własnych. Wprowadzając czytelnika w świat praktyk edukacyjnych, Józefa Bałachowicz zaobserwowane w szkole zjawiska penetruje pod kątem rozwijania podmiotowości ucznia, zwracając przy tym uwagę na współzależność prezentowanych przez nauczycieli stylów pracy z podmiotowym traktowaniem wychowanków.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów, z czego pierwsze trzy stanowią spójną całość (jedną część), w której podmiotowość analizowana jest w kontekście wyzwań współczesności, w kontekście współczesnej humanistyki (jako kategoria filozoficzna, psychologiczna, socjologiczna), a także w kontekście edukacyjnym. Kolejne cztery rozdziały stanowią empiryczną część pracy, którą J. Bałachowicz rozpoczyna prezentacją założeń badawczych na temat podmiotowości dziecka, po czym, odwołując się do empirii i teorii, ukazuje funkcjonowanie podmiotowości w teoriach osobistych nauczycieli, obrazuje problematykę kształtowania doświadczeń podmiotowych w szkole i przedstawia doświadczenia podmiotowe uczniów w relacji do stylów działań nauczycieli.

Należy zgodzić się z uwagą Autorki, że podmiotowość jest kategorią niezwykle czułą na konteksty cywilizacyjne i kulturowe oraz trudną do operacjonalizacji. Z tych powodów kategoria ta wymaga interdyscyplinarnego oglądu, ale także integracji różnych podejść. Stawiając wiele pytań, między innymi natury ontologicznej i pedagogicznej, J. Bałachowicz nie narzuca gotowych, łatwych odpowiedzi, które stanowiłyby panaceum na bolączki pedagogiczne lub receptę o charakterze metodycznym dla nauczyciela, lecz podążając drogą analiz jakościowych, poszukuje „takich działań nauczycielskich, które mogą spełniać funkcję »tropów« w formułowaniu warunków edukacyjnego wsparcia rozwoju podmiotowości dziecka” (s. 11).

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym: *Podmiotowość człowieka a wyzwania współczesności*, znajdujemy uzasadnienie rozważania na nowo — swoistego renesansu — pojęcia podmiotowości. Autorka odwołuje się tu zarówno do budowy społeczeństwa nowoczesnego, zwią-

zanej z przyspieszeniem rozwoju przemysłu, społeczeństwa i jednostki, jak i do kondycji współczesnego człowieka, będącej pod silnym wpływem zmienności współczesnego świata. Jak słusznie zauważa, owa zmienność i dynamiczność stawiają przed człowiekiem wyzwania mogące mieć charakter zagrożeń albo szans; zagrożenia i szanse można też rozpatrywać w pojawiających się sprzecznościach między samym człowiekiem a tym, co on stworzył. Zastanawiając się nad złożonością tej problematyki, J. Bałachowicz odwołuje się między innymi do prac Anthony'ego Giddensa, Zygmunta Baumana, Charlesa Taylora, Alvina Toflera czy Francisa Fukuyamy. Należy też zgodzić się z jej stwierdzeniem, że to kultura pomaga człowiekowi zrozumieć siebie i świat, a zakorzenienie w niej „daje »zaplecze«, poczucie »stabilności«, a jednocześnie pozwala na wychodzenie poza obecne informacje” (s. 19). Wśród niezbędnych właściwości człowieka umożliwiających mu dokonywanie ciągłych wyborów w nowych sytuacjach mieści się refleksyjność jednostkowa i zbiorowa. Jednak, jak zauważa Autorka za Ulrichem Beckiem, z wyborami (szkoły, pracy, usług, relacji itp.) związane jest ryzyko. Zasadne też wydaje się w tym miejscu przywołanie kryzysów i zagrożeń współczesnego świata, a także niewłaściwego rozumienia wolności, prowadzącego do przedmiotowego traktowania świata i ludzi. Te i inne przytoczone w tej części pracy problemy związane ze wspieraniem podmiotowego rozwoju człowieka stanowią ważne wyzwanie dla edukacji. „Podmiotowość człowieka, jego podmiotowe »bycie-w-świecie«, kształtowanie podmiotowego bytu człowieka” Józefa Bałachowicz czyni „centralną kwestią edukacji” (s. 25). Tezę tę Autorka wspiera nazwiskami autorów prac naukowych, ale też raportami Klubu Rzymskiego, Komisji Europejskiej, Międzynarodowego Biura Edukacji UNESCO, w tym raportem Jacques'a Delorsa.

Rozdział drugi książki, zatytułowany: *Podmiotowość jako kategoria analityczna i kreatywna we współczesnej humanistyce*, rozpoczyna się analizą podmiotowości jako kategorii wielowymiarowej, rozumianej wielorako, zależnie od przyjętych założeń ontologicznych, epistemologicznych i metodologicznych. Autorka zwraca tu uwagę na trudności w definiowaniu podmiotowości, i to nie tylko na gruncie pedagogiki, jako pojęcia, które można interpretować na wiele różnych sposobów i któremu nadawać można wiele znaczeń. Przytacza przykłady odmiennych stanowisk w tym zakresie: Charlesa Taylora i Lecha Witkowskiego. Pierwszy podkreśla konieczność odtworzenia projektu zachodniej podmiotowości: „[...] podmiot ma stanowić źródło oporu wobec świata gwałtownych zmian i rozpadających się horyzontów etycznych” (s. 35). Drugi, reprezentujący nurt „radikalnej”, krytycznej refleksji edukacyjnej, sprzeciwia się humanistycznemu i holistycznemu ujmowaniu pojęcia ego stanowiącego podstawę zachowań człowieka, traktując podmiot jako

siedlisko walki, ciągle przekształcany i przerabiany. J. Bałachowicz nie opowiada się wyraźnie za którymś z prezentowanych stanowisk, lecz, jak sama powiada, stara się „pokazać mechanizmy tworzenia się podmiotowości, jej dynamiczność, zmienność, ale i cechy stałości” w procesie edukacji (s. 35).

W dalszej części tego rozdziału J. Bałachowicz przedstawia „filozoficzne podstawy edukacji podmiotowej dziecka”, zwracając uwagę na dwa nurty opisu osoby ludzkiej: relacjonistyczny i substancjalistyczny. Prezentuje krótki rys historyczny filozoficznego ujmowania podmiotowości. Autorka jednak nie tylko przywołuje poglądy innych — byłoby to proste odtwarzanie tekstu — lecz podkreślając ważną w rozumieniu ludzkiej kondycji kategorię zmiany, eksponuje najistotniejsze ustalenia dotyczące rozumienia podmiotu; czyni to, opierając się na wspomnianych przez siebie koncepcjach. Przytoczę tylko niektóre z nich, gdyż stanowią one podstawę penetracji i analiz badań własnych Autorki.

„Podmiot osobowy:

- jest bytem samoświadomym [...],
- »Ja« jest centralną zasadą organizowania się ludzkiego doświadczenia i działania, »Ja« rozwija się w interakcjach; podmiot ma zdolność autokreacji [...],
- jest istotą myślącą[...] rozumiejącą siebie i świat w dialogu z kulturą, zakorzenioną w czasie i przestrzeni [...],
- jest istotą aktywną, [...] sprawcą działania [...],
- jest etycznie i moralnie odpowiedzialny za swoje działanie [...],
- jest istotą dynamiczną [...]” (s. 47—49).

W kolejnym podrozdziale przedstawione są „psychologiczne i społeczne podstawy edukacji podmiotowej dziecka”. J. Bałachowicz wspomina tu o nurtach psychologii (poznawczej, społecznej, humanistycznej i kulturowej) różnie interpretujących podmiotowość człowieka, podkreślając, że psychologowie centralne miejsce w rozumieniu podmiotowości przypisują autodeterminacji, przyczynowości osobistej i pojmowaniu podmiotu „jako sprawcy zdarzeń pochodzących od jego działania” (s. 51). Piszac o czynnikach konstytuujących podmiotowość, Autorka przywołuje definicję Tadeusza Tomaszewskiego, w której dostrzega dwuaspektowe ujęcie indywidualności człowieka, a więc jego strukturę wewnętrzną (pojęcie własnej osoby, samoświadomość jako zdolność do monitorowania własnych myśli, pragnień, uczuć oraz wielopoziomowy system samoregulacji) i usytuowanie w otoczeniu społecznym (dowolność działania, autonomia, wolność wyboru, oddziaływanie na otoczenie w sposób świadomy i celowy).

Omawiając „podmiotowość jako kategorię pedagogiczną”, Autorka wychodzi od przedstawienia podmiotowego paradygmatu podmiotowości, po czym analizuje ją jako cel wychowania, jako kategorię określającą

warunki działań edukacyjnych i jako ich efekt. Przywoływane koncepcje i poglądy autorów polskich (między innymi Marii Czerepaniak-Walczak, Ewy Kubiak-Szymborskiej, Władysława Puśleckiego) i zagranicznych (między innymi Michaela Littledyke'a, Laury Huxford, Barbary Brown, Susan Shorrock) stanowią tu potwierdzenie wagi podjętej problematyki. Rozdział drugi zamyka podsumowanie prezentowanych wcześniej poglądów na temat podmiotowości występujących w koncepcjach różnych autorów; J. Bałachowicz przyjmuje tu, przywoływane wcześniej, założenie o wielowymiarowości omawianej kategorii. Warto podkreślić, że zawartość omówionych w niniejszej recenzji bardzo skrótowo dwóch pierwszych rozdziałów książki stanowi podstawę teoretyczną i swego rodzaju wprowadzenie do zajmowania się podmiotowością dziecka w dalszej części pracy.

Rozdział trzeci: *Kontekst edukacyjny rozwoju podmiotowego dziecka*, rozpoczyna Autorka przypomnieniem poczynionych wcześniej w tej książce ustaleń w zakresie rozwojowego i interakcyjnego charakteru konstruowania podmiotowości. Prezentuje dynamiczny model podmiotowości człowieka wywodzący się z poglądów innych autorów, w tym szczególnie Ewy Kubiak-Szymborskiej. J. Bałachowicz strukturę podmiotowości przedstawia w postaci dwóch kręgów, w których centrum znajduje się „Ja» i moje relacje ze światem”. Krąg pierwszy tworzą: „[...] własne preferencje i posiadane wartości, aktywność podmiotu, rozumienie skutków własnego działania i gotowość ponoszenia konsekwencji, subiektywne poczucie (przeświadczenie) własnego sprawstwa” we wzajemnych z sobą relacjach, krąg drugi zaś — zewnętrzny — stanowi „świat i dokonywane w nim zmiany” (działania jednostki w świecie) (s. 94—95). Opisuując „rozwój podmiotowy dziecka w młodszym wieku szkolnym”, Autorka zauważa, że rozwój ten dokonuje się w trzech głównych sferach aktywności dziecka: w nauce szkolnej, zabawie i codziennych zajęciach domowych, zwraca przy tym uwagę na znaczenie prawidłowych relacji: „Ja” — świat. Przyjęcie przez Autorkę rozwojowego charakteru podmiotowości wiąże się z określeniem aspektów tego rozwoju, a także z dostrzeganiem zagrożeń w tym zakresie. Jednym z ważnych zadań edukacji wczesnoszkolnej, według J. Bałachowicz, jest wspieranie tego rozwoju, które Autorka upatruje w nowoczesnym progresywizmie. Temu też poświęcony jest kolejny podrozdział. Warto zaznaczyć, że przywołanie poglądów Petera Silcocka na temat nowoczesnego progresywizmu jest tu szczególnie cenne, gdyż Silcocka interpretacja teorii Piageta i Wygotskiego potwierdza poglądy wielu współczesnych pedagogów i psychologów na temat rozwoju dziecka i konieczność postrzegania go jako wypadkowej współzależnych czynników wewnętrznych i zewnętrznych oraz własnej aktywności dziecka.

Następnie w sposób syntetyczny i przejrzysty przedstawione są „założenia konstruktywizmu, konstruktywistyczne podstawy uczenia się i nauczania”, a także „prawidłowości uczenia się i nauczania z perspektywy konstruktywizmu” (s. 121, 125, 129). Warto w tym miejscu podkreślić, że J. Bałachowicz założenia konstruktywizmu z łatwością przenosi na sytuacje edukacyjne, podając przykłady ich zastosowania. Co prawda, sama Autorka o tym nie wspomina, ale widoczne jest tu pewne podobieństwo jej poglądów do poglądów Doroty Klus-Stańskiej, jednej ze współczesnych prekursorów wprowadzania i interpretowania idei konstruktywizmu w obszarze pedagogiki wczesnoszkolnej na gruncie polskim (zob. między innymi *Konstruowanie wiedzy w szkole*. Olsztyn: UWM, 2000). Prezentowane za Silcockiem prawidłowości uczenia się i nauczania oparte na założeniach konstruktywizmu J. Bałachowicz odnosi do podmiotowego rozumienia „wsparcia edukacyjnego”.

W kolejnym podrozdziale książki przedstawiona została analiza problematyki „środowiska edukacyjnego jako przestrzeni społeczno-kulturowej kształtowania doświadczeń podmiotowych dziecka” (s. 132). Jak słusznie zauważa Autorka, w zakresie postępowania pedagogicznego obejmującego wspieranie rozwoju podmiotowego dziecka nie ma gotowych wzorów, warto jednak wziąć pod uwagę propozycje zasad konstruktywisty Brunera odnoszące się do organizacji procesu uczenia się-nauczania: interakcyjności, eksternalizacji, instrumentalizmu, konstruktywizmu i kształtowania tożsamości. Środowisko edukacyjne, w którym uczeń uczy się i rozwija, J. Bałachowicz postrzega jako mikrosystem, przyjmując za podstawę jego definiowania Uri Bronfenbrennera ekologiczną koncepcję rozwoju osoby. Poszukując właściwości mikrośrodowiska uczenia się, jakim jest instytucja szkoły, J. Bałachowicz przywołuje koncepcję Basila Bernsteina, uwzględniającą trzy powiązane z sobą systemy przekazu (program kształcenia, pedagogia i zasady kontroli) i analizuje je po kolei. Dalej Autorka zwraca uwagę na znaczenie przekonań, systemu wartości etycznych, poznawczych i prakseologicznych nauczyciela we wspieraniu rozwoju podmiotowości ucznia. Zauważa: „[...] teorię indywidualną nauczyciela rozumie się jako osobisty i dynamiczny system jego wiedzy na temat prawidłowości uczenia się-nauczania, roli ucznia i nauczyciela we wzajemnym współdziałaniu, będącej rezultatem dotychczasowych doświadczeń edukacyjnych nauczyciela i sposobu, w jaki ulegają one integracji w jego świadomości” (s. 155). Prezentuje też składowe struktury teorii indywidualnej nauczyciela, po czym konsekwentnie przechodzi do omówienia stylów pracy nauczyciela (stylów nauczania, kierowania), omawiając niektóre, najbardziej rozpowszechnione w literaturze koncepcje w tym zakresie. Przyjmując teorię społeczno-kulturowo-aktywistyczną za podstawę swych rozważań, w dalszej części pracy J. Bałachowicz

posługuje się terminem „styl działań edukacyjnych nauczyciela”, który definiuje jako „względnie stały sposób tworzenia przez nauczyciela środowiska edukacyjnego i procesów w nim przebiegających, a szczególnie interakcji dziecka z kulturą” (s. 159). Operacjonalizując przyjętą definicję, wyróżnia cztery podstawowe style działań edukacyjnych nauczyciela: instrukcyjny, częściowej aktywizacji, negocjacyjny i delegujący, oraz omawia ich cechy. Następnie J. Bałachowicz przedstawia zakresy doświadczania podmiotowości ucznia wyzwalane przez poszczególne style działań edukacyjnych.

Po prezentacji założeń badawczych w rozdziale czwartym Autorka przystępuje do analizy empirycznej przeprowadzonych pod swoim kierunkiem badań (odpowiednio rozdziały piąty, szósty i siódmy). Choć J. Bałachowicz sama o tym nie wspomina, to omówienie wyników wskazuje, że zastosowała podejście komplementarne do zbierania i analizy danych empirycznych. Dowodzi tego użycie wywiadu (ustnego i pisemnego) jako metody badania opinii i poglądów nauczycieli (elementy sondażu diagnostycznego) i obserwacji, którą można traktować jako technikę lub metodę, ale także jako element badań etnograficznych. Przede wszystkim zaś najbardziej cenna jest tu analiza jakościowa (choć pojawiają się też elementy ilościowej). W pierwszej kolejności Autorka analizuje problematykę wspierania podmiotowości dziecka przez nauczycieli klas początkowych, wychodząc od pokazania sposobu rozumienia przez dzieci świata i zachodzących w nim zmian, poprzez ukazanie roli ucznia w schematach interpretacyjnych i działaniowych nauczycieli oraz charakterystyki uczniów z różnymi osiągnięciami szkolnymi dokonanej przez nauczycieli. Dalsza część analizy dotyczy uczniowskich działań poznawczych o charakterze komunikacyjnym (dyskurs, mówienie itp.) i działań poznawczych o charakterze czynnościowym („robienie” czegoś dla uczenia się, jak pisze J. Bałachowicz — s. 250 — przytaczając przykłady podmiotowego i niepodmiotowego traktowania uczniów).

W ostatnim rozdziale empirycznym przedstawiony jest problem doświadczania podmiotowości przez uczniów zależnie od stylów działań nauczycielskich. J. Bałachowicz opisuje tu nauczycieli w rolach: „instruktora klasowego”, „animatora myślenia” oraz „kapelmistrza klasowego”, którzy w zróżnicowany sposób podchodzą do doświadczania podmiotowości przez uczniów. Autorka zastanawia się nad pedagogicznymi teoriami poszczególnych typów nauczycieli, nad ich obrazem dziecka jako człowieka, który się rozwija. W zakończeniu zwraca uwagę na konieczność zmiany teorii indywidualnej nauczycieli nie poprzez formalne kwalifikacje czy organizowanie kursów doszkalających, lecz poprzez doskonalenie przywarsztatowe „o charakterze konsultacji z każdym nauczycielem” (s. 318).

Omawiana książka jest lekturą niezwykle ważną w kształceniu nauczycieli, nie tylko z zakresu edukacji wczesnoszkolnej. Powinni się z tą publikacją zapoznać pedagodzy i nauczyciele akademicy mający wpływ na kształcenie nauczycieli-wychowawców i tzw. przedmiotowców. Rzetelne umocowanie prezentowanych poglądów Józefy Bałachowicz w filozofii, psychologii i pedagogice oraz przeprowadzenie przez Autorkę głębokiej analizy materiału empirycznego nadaje pracy niezwykle wiarygodności.

Małgorzata Suświłło